

מבט על, גיליון 787, 14 בינואר 2016
סבב נוסף בעימות האיראני-סעודי – משמעויות ותסריטים להמשך
עמוס ידלין

באחרונה הוסבה תשומת הלב הבינלאומית ממלחמת האזרחים בסוריה ומהמאבק העולמי ב'מדינה האסלאמית'/דאע'ש והופנתה להסלמה בעימות הסעודי-איראני. המניעים המידיים למתיחות הגואה בין איראן לערב הסעודית, המובילות את המחנות הסוני והשיעי היריבים, היו הוצאתו להורג של המנהיג הסעודי-שיעי, שיח' נימר אל-נימר, בידי שלטונות ערב הסעודית (2 בינואר, 2016) ויתכן אף שהריגתו בהפצצה ליד דמשק של זהראן עלוש, מנהיג 'צבא האסלאם' (גייש אל-אסלאם) הסורי-סוני (26 בדצמבר, 2015), בשלב זה מתבטא העימות בזירה הדיפלומטית, אך בתרחיש קיצוני מאוד יש לו פוטנציאל להתפתח ולדרדר את המזרח התיכון להתנגשות צבאית מסוכנת בין שתי מעצמות אזוריות אלה.

ב-3 בינואר הודיע שר החוץ הסעודי על ניתוק היחסים הדיפלומטיים עם איראן, לאחר הפגנה אלימה בטהרן שהתקיימה בתגובה להריגת נימר אל-נימר ובמהלכה השתלט המון זועם על השגרירות הסעודית והעלה אותה באש. לתגובה זו הצטרפו סודן ומספר מדינות מהמפרץ, שגם הן הודיעו על ניתוק יחסים או הורדת דרג יחסים עם הרפובליקה האסלאמית האיראנית. ערב הסעודית אף פנתה להרחיב את הקואליציה האנטי איראנית. הליגה הערבית התכנסה לדון במשבר והוציאה הודעת גינוי למהלכים האיראניים, והצהירה שלא תקבל מעורבות איראנית באזור, או ניסיונות להצית מחלוקות סקטוריות במדינות ערב. עם זאת, הליגה נמנעה מלקרוא לניתוק כולל של היחסים עם איראן. לעומתה, מצרים, איחוד האמירויות ובחריין הודיעו במהלך הכינוס על הקמת תת-ועדה שתדון בהחמרת הצעדים כנגד איראן.

התפתחויות אלה הן סבב נוסף בקונפליקט רב-שנים בין איראן לערב הסעודית, שניכר מאז מהפכת 1979 באיראן וביתר שאת מאז תחילתו של "האביב הערבי". בבסיסו מחלוקות פוליטיות, כלכליות וביטחוניות – כולן קשורות למאבק ביניהן על השפעה באזור המפרץ הפרסי/ערבי ובמזרח התיכון בכלל, וזאת בהמשך למאבק ההיסטורי בין סונים לשיעים. איראן רואה בערב הסעודית את הגורם להתפשטות האסלאם הסלפי-ג'יהאדיסטי. מנגד, ערב הסעודית מובילה את המאמצים לבלום את השפעת איראן והציר השיעי המתחזק במזרח התיכון. בימים אלה, העימות מתנהל במספר רב של חזיתות. בסוריה ובתימן נמצאות ערב הסעודית ואיראן משני צדי המתרס של מלחמות אזרחים. כששלוהיהן באזורי לחימה אלה מפגינים חולשה, הן מתערבות צבאית, ישירות. כן שלחה ריאד כוחות לסייע למשטר בבחריין כאשר, עם בוא 'האביב הערבי', העריכה שאיראן ניסתה לעודד מהפיכה נגד המיעוט הסוני השולט במדינה זו, הנחשבת חצרה האחורית. ובעיראק, נוכחותה הפוליטית והצבאית של איראן לצד השיעים היא לצנינים בעיני הסעודים. מוקד עימות נוסף הוא חזרתה של איראן לזירה הבינלאומית כשחקן לגיטימי בעקבות עסקת הגרעין והסרת הסנקציות מעליה, שיאפשרו לה לבנות את כוחה הצבאי ולהגביר את יכולתה להקרין כוח על סביבתה. איראן וערב הסעודית חלוקות גם בתחום האנרגיה – איראן גורסת ששק הנפט הופעל נגדה על ידי ערב הסעודית, שסירבה לצמצם תפוקות וכך גרמה לירידת מחירים עולמית ולכרסום בהכנסות האיראניות ממשאב זה. על אלה נוספו ההתערבות האיראנית בענייני הפנים של הממלכה באמצעות התססת המיעוט השיעי בה, וכן הרג איראנים רבים באסון שאירע במכה במהלך החאגי', בספטמבר 2015. טהרן ניצלה את האסון כהזדמנות להתנגח בבית המלוכה הסעודי, בדגש על חוסר יכולתו לשמור על המקומות הקדושים לאסלאם.

ניתן לשער, ששלטונות ערב הסעודית הביאו בחשבון, כי הוצאתו להורג של מנהיג שיעי פופולרי תתסיס את השיעים בממלכה ומחוצה לה. לפיכך, נראה כי ההחלטה בדבר המהלך ביטאה רצון להגיב על סדרת מפלות מדיניות וצבאיות, שערב הסעודית ספגה בזמן האחרון: ההתערבות הרוסית הצבאית בסוריה להצלת משטר בשאר אל-אסד, הנסיגה האמריקאית מהדרישה לסלק את אסד כתנאי מקדים להסדר בסוריה, ובנוסף – צרוף איראן לראשונה לדיונים, שנערכו בווינה, במטרה לגבש הסדר שישים קץ למלחמת האזרחים במדינה. על אלה נוספה ההתנקשות בחיי עלוש, שבראית ריאד היה אמור לעמוד בראש קואליציית הארגונים המורדים באסד ולמלא תפקיד מרכזי במערכת השלטונית שתחליף את המשטר העלוואי ותייצב את המדינה השסועה. לכן, נראה שריאד העריכה את הוצאתו להורג של המנהיג הסעודי השיעי כתגובה הולמת.

גם עיתויה של ההחלטה להוציא להורג את השיח'י, לאחר שהוחזק במעצר זמן רב, לא הייתה מקרית, והיא נועדה לשרת מספר מטרות ספציפיות: בזירה הסעודית הפנימית – יציבות הממלכה הסעודית תלויה בשלושה פרמטרים עיקריים: המאבקים בתוך בית המלוכה, התנהגות המיעוט השיעי במזרח הממלכה, והמצב הכלכלי שעשוי להתדרדר, אם תימשך הירידה במחירי הנפט. אפשר שההוצאה להורג מאותתת למתנגדי המשטר על אודות נחישותו של בית המלוכה להגן על עצמו ועל מעמדו, די ברור שמאחורי המלך וצעדיו התקיפים עומד

בנו – סגן יורש העצר ושר ההגנה הנסיך מוחמד בן סלמאן, שהוא האיש החזק בממלכה הן בתחום הביטחון והן בנושאי כלכלה וחברה. ובזירה החיצונית – הסעודים ביקשו להעביר מסר ברור לאיראן, שלא יאפשרו לה לפגוע בהם יותר. במובן זה, התגובה האיראנית האלימה שיחקה לידיהם. שריפת השגרירות גררה גינוי לאיראן במוסדות האו"ם (ללא התייחסות ישירה להוצאה להורג) וחיזקה את דימויה של איראן כמדינה שאינה מכבדת את הכללים הדיפלומטיים. נראה שהמסר נקלט באיראן, שכן פוטר הבכיר שהואשם באחריות להתפרעות בשגרירות. בה בעת ניתן לראות בהוצאה להורג איתות לממשל האמריקאי, כי אם יתרחק מערב הסעודית ולא ייתן מענה הולם לצרכי הביטחון שלה, היא צפויה לפעול לבדה, כפי שהתערבה צבאית בתימן בלי לעדכן את הממשל האמריקני ולמורת רוחו.

ואכן, בריאד שוררת תחושה שושינגטון מתרחקת ממנה ומהדקת את הקשר עם איראן. בראייה הסעודית, כבר במלחמת המפרץ השנייה ארצות הברית "מסרה" את עיראק לשיעים ולאיראנים, אחר כך "הפקירה" את נשיא מצרים חוסני מובארק לגורלו מול 'האחים המוסלמים', ובהמשך חתמה הסכם גרעין בעייתי עם איראן. בה בעת, הביקורת האמריקאית הפומבית על בית המלוכה הסעודי מתגברת, בדגש על דיכוי האופוזיציה, היחס לזכויות אדם ואחריותה לאסון ההומניטרי בתימן.

על רקע זה ניתן לפרש התפתחות מעניינת נוספת, שנרשמה בעקבות ההסלמה הסעודית-איראנית – הניסיון הסעודי לצרף את פקיסטן לקואליציה האנטי-איראנית. שר ההגנה הסעודי, הנסיך מוחמד בן סלמאן, וכן שר החוץ של הממלכה, הגיעו לאסלאמבאד (ביקורי החוץ הראשונים שלהם השנה). יוזכר שלמדינות אלה מערכת יחסים ארוכת שנים. ערב הסעודית תומכת בפקיסטן כלכלית ומתקיים ביניהן שיתוף פעולה ממושך ומגוון. אפשר שכך אותתו הסעודים לארצות הברית שאינם סומכים עוד על ההרתעה הגרעינית האמריקאית, והם מחפשים בן ברית אחר שייתן להם מטריה גרעינית או יעביר להם טכנולוגיה גרעינית. עבור מי שחש שהסכם הגרעין עם איראן יעודד תפוצה גרעינית במזרח התיכון, החיבור לפקיסטן, שזכורה ההיסטוריה הבעייתית שלה בנושא זה, מעורר דאגה נוספת. עם זאת, יצוין שהתגובה הפקיסטנית לחיבוק הסעודי היא מעורבת: מקורות סעודיים פרסמו שהרמטכ"ל הפקיסטני איים ישירות ובחריפות על איראן והתחייב לתגובה קשה, אם איראן תפגע בערב הסעודית. ואולם, בשנה שעברה פקיסטן סירבה להצטרף לקואליציה הסונית הנלחמת בתימן בהובלת ערב הסעודית, והתחמקה מהצטרפות לקואליציה הסעודית שהוקמה נגד 'המדינה האסלאמית'. יתרה מזאת, פקיסטן חותרת לצנן את האיבה בין סונים לשיעים במטרה לשכך את המתחים הקיימת על רקע זה בשטחה. ובנוסף, פקיסטן מייבאת מאיראן חשמל וגז (בפרויקטים שסין מעורבת בהם). לכן, לא מפתיע שראש ממשלת פקיסטן, נוואז שריף, הצהיר על נכונות לתווך בין ערב הסעודית לבין איראן, בניסיון לצנן את הרוחות.

הממשל האמריקאי, מצדו, טרח בשנה האחרונה לשכך את הדאגה הסעודית והבטיח פומבית לתמוך צבאית במדינות המפרץ, כמשקל נגד לעסקת הגרעין עם איראן. אכן, עסקות נשק חסרות תקדים בהיקפן ואיכותן נחתמו בין ארצות הברית לערב הסעודית ובעלות-ברית נוספות שלה במפרץ. כן ניסה הממשל לקרב בין ערב הסעודית לאיראן בניסיון ליישב את המשבר בסוריה ובדצמבר 2015 אף הושיב את נציגיהן סביב שולחן אחד בווינה לדון בעתיד סוריה. ואולם, מאמץ זה ייעצר כנראה עקב המשבר בין ערב הסעודית לאיראן. לפי שעה, ארצות הברית מתייחסת בזירות למשבר הנוכחי בין המדינות, ושר החוץ קרי מנסה לשכחו.

השבר ביחסים בין ערב הסעודית לאיראן עשוי להתפתח על פי תרחישים שונים. בצדה האחד של קשת האפשרויות תרחיש הקיצון של עימות צבאי, שידרדר את המזרח התיכון מדרגה נוספת במורד האלים שבו הוא נמצא מאז 2011. תרחיש זה נראה פחות סביר, משום ששתי המדינות אינן ששות לצאת למלחמה בעודן מעורבות בלחימה בחזיתות אחרות – איראן בסוריה וערב הסעודית בתימן. סביר יותר להניח, כי העימות יימשך בעצימות נמוכה, ובמסגרתו ימשיכו שני הצדדים לתמוך בבעלי בריתם באזור ויגבילו את עצמם למלחמות על ידי שליח ולתחרות כלכלית. משמעויות של תרחיש זה, היא המשך חוסר היציבות האזורי וקושי נוסף בדרך ליישוב הסכסוכים והפסקת הלחימה בסוריה ובתימן. תרחיש שלישי, שגם סבירות התממשותו נמוכה, מניח התפייסות בין שתי המדינות בתיווך מעצמות העל.

לסיכום, המהלכים האחרונים של ערב הסעודית בזירה הבינלאומית – מדיניות האנרגיה ששיתפה פעולה עם ירידת מחירי הנפט, ייזום המלחמה בתימן, ההכרזה על קואליציית המדינות המוסלמיות שילחמו ב'מדינה האסלאמית', הרמזים על מהלכים בתחום הגרעין והניסיון לייצר קואליציה ערבית-סונית בעימות הנוכחי מול איראן – מצביעים על מדיניות חוץ אסרטיבית בכל התחומים ומול כל מי שנתפס כמסכן את ביטחונה הלאומי ואת האינטרסים שלה. ערב הסעודית הפכה שחקן אקטיבי, בניגוד מוחלט למדיניות הזהירה והפסיבית שאפיינה אותה עד פרוץ "האביב הערבי". אשר לישראל, העימות בין ערב הסעודית לבין איראן מדגיש את חפיפת האינטרסים בין ערב הסעודית לבין ישראל. שתיהן רואות באיראן אויב מר. ישראל יכולה לסייע לערב הסעודית במאבקה נגד הציר הרדיקלי בסוריה, נגד שאיפותיה הגרעיניות של איראן, וכן נגד שאיפותיה ההגמוניות של איראן במזרח התיכון.